

OSMANLI DÖNEMİ BURSA MEZARLIKLARI

*Mefail HIZLI**

ÖZET

Bu makale, Bursa'da Osmanlı döneminde mevcut bulunan mezarlıklar konusunda bir giriş niteliğindedir. Bursa mezarlıklarının dinî veya bugünü üzerinde yapılmış müstakil bir çalışma maalesef yoktur. Vefeyat türü biyografi eserlerinde, Bursa tarihinde ünlenmiş isimlerin hayatları hakkında bilgi verilirken, ölümlerini müteakip nereye defnedildikleriyle ilgili bilgilere çoğu defa rastlanmaktadır. Buradan hareketle Bursa'da tarih boyunca geniş çapta definlerin gerçekleştiği mezarlıklar hakkında bazı değerlendirmelere gidilebilmektedir. Bursa'da küçük mezarlık durumundaki hazirelerin sayısı 150'leri aşmaktadır. Bu çalışma hazırlanırken, hazireler dikkate alınmamış, mezarlıklar üzerinde yoğun bir şekilde durulmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

Bursa Cemeteries in Ottoman Region

In this article, we try to put forward Bursa cemeteries in Ottoman region. But the small cemeteries (hazira) are not to be taken consideration.

GİRİŞ

Osmanlı-Türk medeniyetinin en göze çarpan unsurlarından biri, mezar taşları ve bunların yer aldığı mezarlıklardır. Şehir tarihleri kadar, bir milletin ve medeniyetin geçmişi ile ilgili, onların kültür birikimleriyle alâkalı

* Doç.Dr.; U.Ü.İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı

birçok ipucunu yakalayabileceğimiz mezar taşları üzerinde, ehemmiyetlerine paralel çalışma ve araştırmaların yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'muzun hemen her tarafında, bu arada Osmanlılar'ın hâkim oldukları coğrafyanın tamamına yakın yerleşim yerlerinde bulunan mezar taşlarının bir bölümü, âdeta birer sanat ve mimârî eserdir. Mezar taşları, bu özelliği dışında, ayrıca üzerine hakkedilmiş motif ve yazılarıyla da artı bir değere sahiptir. Bu yönüyle mezar kitâbeleri, Selçuklu ve Osmanlı tarihini yazmak için vazgeçilemeyecek temel kaynaklardan birini teşkil eder. "Yazılı mezar taşları Türkün bu topraklarda yaşadığına, varlığını ebedileştirdiğine en canlı birer şahid ve aynı zamanda estetik ve etnografik kıymeti haiz vesikalardır. Bu itibarla şehirlerin tarihleri hazırlanırken mezar taşları mühim rol oynarlar"¹.

Aynı zamanda mezar taşlarımız birer biyografi belgeseli olma niteliği taşırlar. Tarihe mal olmuş kişilerle ilgili biyografi bilgilerimizi zenginleştirebileceğimiz ve test edebileceğimiz mezar taşları, ilk elden bilgilerin edinilebileceği bir arşiv malzemesi, bir şiir ve edebiyat kaynağı durumundadır.

Özellikle Osmanlı Türkleri'nde, mezar taşlarını mimârî bir şaheser haline getirmek ve onlara bir ruh ve mana kazandırmak konusunda büyük bir maharet ve kabiliyet göze çarpar. Mezar taşlarındaki motifler, değişik serpuş biçimleri ve muhtelif yazı örnekleri, bakan kişiyi düşündürecek, heyecanlandırarak ve imrendirecek bir üslup taşır.

Ölümü, soğuk bir mefhum olarak telakki edilmesinden kurtaracak, kişinin yüzünü bir başka yere çevirmesini önleyecek tarzda her türlü sanat güzelliğini ve hassasiyetini taşta kazıyan atalarımız, muhtemeldir ki, bu maddî kültür zenginliğinin kendilerinden sonrakilere taşınması endişesinden ziyade, yaşadıkları inanç ve estetik duygularının birleşmesinden doğan zihniyeti taşta yansıtıyorlardı.

Mezar taşları manzumesinden oluşan, âdeta bir kültür, sanat, mimârî ve epigrafi sergisi/meşheri hüviyetinde olan Osmanlı-Türk mezarlıkları, ziyaretçilerini oldukça munis ve sempatik bir hava içinde karşılar. Aslında dünya ile ahiretin buluştuğu bu hassas nokta, insanoğlu için bazı olumsuz ve karamsar düşünceleri de beraberinde taşımasına rağmen, müslüman kabristanında önlerine çıkan sanat estetiği ve ruh derinliği, onların bu menfî önyargularından hemen sıyrılmalarını sağlar ve -deyim yerindeyse- mezarlıkların sakinleriyle ziyaretçileri "hem-hâl" olurlar. Artık kabristanlar o kadar sevimli hale getirilmiştir ki, bizim tarihî coğrafyamızda mezarlar ve mezarlıklar, hemen evlerin bitişiğine gelecek tarzda bulunabiliyordu. Ölüm, müslümanlar için ürkülecek ve korkulacak bir şey değil, aksine son derece

¹ H.Turhan Dağlıoğlu, "Mezarlarımız ve Mezar Taşlarımız", Tarihten Sesler, I/2 (Şubat 1943), s.13.

tabî bir durum olarak algılanıyordu. Mezarlıklarımızın panoraması da bunu destekleyecek bir hüviyet arz ediyordu.

Osmanlı-Türk mezarlıkları, taş ruh ve sanat kazandıran çok sayıda örneğin yanı sıra, servi ağaçlarıyla, mezarlar üzerine dikilen muhtelif çiçekleriyle, çeşmeleriyle, ihata duvarları ve bazı hayır yerleriyle, hayatımızın farklı bir kesitini gözler önüne sermektedir. Mezarlıklarımızın taşıdığı renk dokusu ve armonisi bir başka kültürün ve milletin mezarlığında görülmez ve hissedilmez.

Her devrin mimârî üslubuyla ilgili çok sayıda örneğini görebileceğimiz mezar taşlarının Osmanlı boyutuyla ilgili sürecinin Bursa'dan başladığını, hatta Türk sanatının geçirdiği mimârî safahâtı dikkate aldığımızda 1325-1480 yılları arasında kapsayan yaklaşık birbuçuk asırlık dilimini "Bursa Devri"nin oluşturduğunu biliyoruz². Buradan hareketle, kültürümüze ait ilk mezar taşlarını, önce İznik, fethinden (1326) sonra Bursa, daha sonraki dönemlerde de Edirne'de aramak durumundayız.

İstanbul'un fethi (1453) ve sonrasında buradaki mezar taşlarına ilham kaynağı olan sanat anlayışı, Bursa ve İznik ile büyük benzerlikler gösterir. Bu durumda Bursa ve fethi ile ilgili bilgilerimizin bir kez daha gözden geçirilmesi gerekmektedir. Zira Bursa'daki mezarlıklar konusunda maalesef kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamıyoruz. Sadece Bursa'da yaşayan önemli bazı isimlerin medfun oldukları belli başlı birkaç mezarlığın adını biyografi kaynaklarında ve vefat türü eserlerde bulabiliyoruz. Mezarlıklar konusuna hasredilmiş hiçbir çalışmanın bulunmaması ve hâlihazırda Belediye'de bu hususla ilgili bir bilgi birikimi ve arşivin mevcut olmaması³, bu konuda yapılacak araştırmaları elzem hale getirmektedir.

BURSA'NIN FETHİ

Önce, tarihî kaynaklarımızda Bursa'nın fethi konusunun nasıl verildiği ile ilgili önemli bir alıntıyı aktarmak istiyoruz. İbn Kemal'in Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eserinde konuya şöyle yer verilmiştir: "Mezkûr şehri meşhûr ki feth oldu, hisârın kapusu açıldı. Evvel Ahî Şemseddîn oğlu Ahî Hasan girdi ve ezan okudu. Ardınca Orhan Bey girüb puthaneleri bozdurdu. Bir ulu manastır vardı. İçinde Cum'a kılınmağışün onu yıkmadı, kodu. Açlıktan ölen küffâr-ı bed-kerdârın ölüsüyle hisârın köşeleri dolmuşdu. Ol

² C. Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul ts., s.102.

³ Bu konuda Bursa Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'ne yaptığımız müracaatta, ellerinde Bursa'nın tarihî mezarlıklarıyla ilgili bilgi ve doküman bulunmadığını, kendilerine daha önceki dönemlerden böyle bir arşivin intikal etmediğini, bu konuda toplumdaki herhangi bir yazılı veya sözlü isteğin gelmediğini ifade ettiler. Sözü edilen konularda çıkabilecek birtakım resmî sıkıntılarda ise Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden yardım aldıklarını belirten yetkililer, bu konuda yapılacak bir çalışmaya kendilerinin de ihtiyaç duyduklarını ilâve ettiler.

merede mürdeleri kokub, çürüyüb şehrin içi mülevves ve murdar olmuşdu. Orhan Bey buyurdu, ölüleri arıtdılar. Ol murdarlardan hisârın için pâk etdiler. Şehrin evleri müslümanlara taksîm ve tevzî' oldu. Küffâr-ı füccârın yeri ebrâr-ı ahyâr ile doldu. Abede-i esnâmın putları sınıb çanlarına ot tıkdı⁴.

Benzer ifadelere diğer kroniklerde de rastlayabileceğimiz bu ibarede yer alan hususlar biraz daha yakından ele alındığında bazı soruların cevap bulması gerekmektedir. Aslında bundan da önce, Hisar'ın fethinden mukaddem tipik bir Bizans kenti konumundaki şehirde cenazelerin nereye/nerelere defnedildiğinin de bilinmediğini itiraf etmek durumundayız. Bu konuda ileri sürülecek fikirler bir tahminden öteye gidemez. İbn Kemâl'in aktardığı şekliyle, Hisar'ın her tarafını dolduracak ve şehri iğrenç bir kokuya boğacak çok sayıda cesed nereye gömüldü, Hisar nasıl tertemiz hale getirildi?

Bursa'nın sadece fethi sırasında değil, daha önceki dönemlerde de şehir sakinlerinin cenazelerini, günümüzde de önemli bir mezarlık durumundaki Pınarbaşı'na ya da Hisar'ın dışında batı veya doğu tarafına defnettikleri söylenebilir. Gerçekten de Pınarbaşı mezarlığına defnedilen kişiler arasında XV. yüzyılda yaşayanlara rastlamak mümkündür. Bu mezarlıkla ilgili aşağıda daha ayrıntılı bilgi verileceği için burada kesmek istiyoruz. Ancak hemen ilâve etmek gerekir ki, fethi müteakip önce Hisar'da, sonra da diğer yerleşim birimlerindeki cami, mescid, tekke, mekteb ve türbelerin yanbaşılarında bulunan hazirelerde de çok sayıda defin gerçekleştirilmiştir.

BURSA ŞEHRİNİN BÜYÜMESİ

Bursa mezarlıklarının tesbitiyle çok yakından alâkalı diğer bir konu da, fetihten sonra Bursa'nın yaşadığı büyüme ve gelişmenin/genişlemenin nasıl vukubulduğudur. Fethin gerçekleştiği 1326 yılından önceki dönemde Bursa'da Hisar dışına taşan herhangi bir yerleşim birimi bulunmuyordu. Uzun süren muhasara sırasında ilk kez Hisar dışında mahallelerin oluştuğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi, Osman Gazi, Bursa çevresinde bazı yerleri fethettikten sonra 1315 yılında Bursa'yı kuşatma yoluyla almaya karar vermişti. Ancak kalenin düşürülmesinin kolay olmayacağını anlayınca, biri Mollaarap tarafında dağ eteğinde, diğeri de Kükürtlü civarında olmak üzere iki havale hisarı yaptırarak Bursa'yı sıkıştırmaya başladı. Hisarlardan birine Balabancık, diğeri ise Aktimur'u komutan tayin etmiş, bu şekilde başlayan Bursa muhasarası on yıl sürmüştü⁵.

⁴ İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osmân, I.Deftter (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970, s.188-189.

⁵ Aşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, (nşr. Âli Bey), İstanbul 1332, s.25-28.

Fetihten sonra Bursa'da büyük bir gelişme ortaya çıktı. Nüfus giderek arttı, şehir büyüdü. Fethin üzerinden daha yüz yıl geçmeden pek çok semt ve yerleşim bölgesi oluştu. Kaynaklarda, Bursa'da sur (hisar) dışında kurulan ilk mahallenin Şehreküstü olduğu ifade edilmektedir. Orhan Gazi döneminde Hisar içinde sıkışan şehrin, Çakırhamam'dan Yahudilik'e kadar uzanan bir varoşu bulunmaktaydı. Bu varoşlarda Yahudi ve Rumlar yaşamaktaydı⁶.

İbn Kemal ile Mehmed Neşri'nin verdiği bilgiye göre, Bursa'da yapılan ilk eser bir mescid idi⁷. İşte bu ilk mescidden sonra Bursa'da çok sayıda yeni cami ve mescidler yapıldı. Camiler etrafında külliyeler vücuda getirildi. Tekkeler, zaviyeler, imaretler, hanlar, hamamlar yapıldı ve bunlara zengin vakıflar bağlandı. Halk da öbek öbek bu yapıların çevresinde toplanarak yeni mahalle ve semtlerin ortaya çıkmasına sebep oldu⁸. Orhan Gazi devrinden başlamak üzere Bursa'da yapılan medreseler, pek çok âlimin, binlerce öğrencinin bu şehre akın etmesine yol açtı.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra buranın imar ve tezyini ile uğraştığından bu devirden sonra Bursa'da yapılaşma açısından bir durgunluk göze çarpmaktadır. İşte Bursa, 1451 senesine kadar Osmanlı coğrafyasının en kalabalık ve en büyük şehri hüviyetindeydi.

Kısacası, Türk vakıf medeniyetinden en çok payı alan yörelerimizden biri olan Bursa'ya, daha fethin ilk yıllarında bizzat Orhan Gazi, adına yaptırdığı külliye ile bir cami, medrese, han ve hamam kazandırdı. Torunları da onu izledi. I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad, yaptırdıkları külliyelerle Bursa'yı hem genişlettiler, hem de düzenli yerleşime tabi tuttular. Sultanların yanısıra devlet adamları ve hayırsever Bursalılar da bu hizmet kervanına katıldı. Osmanlı tarihlerinde, fetih sırasında günümüzün Orhan Camii civarının, içinden geçilmeyecek derecede fundalıklarla kaplı olduğu bildirilen Bursa, fethi takip eden ilk yüzyılda planlı ve programlı bir yayılma ile neredeyse bugünkü sınırlarına ulaşacak kadar genişledi ve döneminin dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan en zengin ve müreffeh bir şehri halini aldı⁹.

⁶ Raif Kaplanoğlu, Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, Bursa 1996, s.7. Avram Galanti, Orhan Gazi'nin Bursa'yı aldığı zaman şehirde daha önceleri Yahudiler'in bulunduğunu ve bu Yahudiler'in şehri terketmediğini, üstelik çevre şehirlerdeki dindaşlarını Bursa'ya davet edip ayrı bir mahalle oluşturduğunu belirtir. Bkz. "Bursa'nın Fethi ve Museviler", Yeni Mecmua, 1924, s.184; Ayrıca bkz. İlyas Bey, "Türk Hakimiyetinde Museviler", Dergâh Mecmuası, İstanbul 1338, c.II, s.21.

⁷ İbn Kemal, age, I,189; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi), (haz.F.R.Unat-M.A.Köymen), Ankara 1987, I,135.

⁸ Bursa mahallelerine verilen adların sebepleri incelendiğinde bu güzel şehrimizin gelişmesi hakkında birtakım ipuçları elde etmek mümkün olabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Köseoğlu, Tarihte Bursa Mahalleleri (XV.-XVI. Yüzyıllarda), Bursa 1946.

⁹ Orhan Gazi döneminden Fatih Sultan Mehmed devrine kadar Bursa'da gerçekleştirilen imar faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.Kepecioğlu, Kamil, Bursa Kültüğü, BBYEK, Genel no:4519-4522, I,295-298.

Fethedildiğinde 7 mahalle ve ancak 2.000 evden oluşan¹⁰ ve 10.000'in altında bir nüfus barındırdığı tahmin edilen Bursa, Fatih Sultan Mehmed döneminde 150'yi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise 170'i aşan mahalleyi bünyesinde barındırmaktaydı¹¹. Buna paralel bir şekilde, Fatih döneminde nüfus yaklaşık 25.000, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık 35.000, aynı yüzyılın son çeyreğinde ise 70.000 rakamına ulaşır¹². Bursa'da nüfus 1894'de 120.675, 1907'de ise 136.889'a çıkmış, ancak 1927'de bu rakam, muhtemelen savaşlardaki çok sayıdaki kayıplarla 127.139'a düşmüştür. Günümüzde iki milyon civarındaki nüfusuyla büyük şehirlerimiz arasında yer alan Bursa, tarih boyunca bu nüfusa uygun sayıda mezarlıklara da sahiptir.

OSMANLI DÖNEMİ BURSA MEZARLIKLARI

Bursa'da tarih boyunca varlığı bilinen mezarlıkların sayısı 15'i aşmaktadır. Osmanlılar'ın hâkimiyetleri süresince Bursa'da, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, yaptırılan cami, mescid, türbe, tekke, zaviye, mektep, medrese gibi yapıların hemen bitişiklerinde yer alan ve "hazire" adı verilen küçük mezarlıkların sayısı bir hayli fazladır. Abdülkadir Kadri, "Bursa Tarihi Kılavuzu" adlı önemli eserinde, şehir içinde bu türden ve diğerleriyle birlikte 156 adet mezarlığın bulunduğunu, herhangi bir isim belirtmeden haber verir¹³. Bursa'yı konu edinen diğer eserlerin hiçbirinde mezarlıklarla ilgili bilgilerle tesadüf edilmemektedir. Biyografi eserlerinde, kişinin defnedildiği mezarlıkla ilgili bir yer ismi geçtiği zaman birtakım malumatlara dolaylı olarak sahip olunabilmektedir.

Konumuzu önemli ölçüde ilgilendirdiği için şunu da belirtmeliyiz. Bursa'nın tasavvufi çehresi ve tarihi ile ilgili son derece zengin bilgileri birçok eseriyle aktaran Mehmed Şemseddin (Ulusoy)'in, Bursa'daki mezarlıklarda yatan ünlü kişileri anlattığı "Karâr-ı Şemsî" adlı bir eser yazdığı bilinmekle birlikte, sözkonusu eserin nerede olduğu tesbit edilemediği için görme şansımız maalesef olmadı. M. Şemseddin, bu eserde, 1920'lerdeki Bursa mezarlıklarının belki de bir listesini de vermektedir.

Sahip olabildiğimiz bilgiler ölçüsünde Bursa'daki Osmanlı mezarlıkları alfabetik olarak şöyle sıralanmaktadır:

¹⁰ Bkz. Abdülkadir Kadri, Bursa Tarihi Kılavuzu, Bursa 1327, s.20; Kazım Baykal, Bursa ve Anıtları, İstanbul 1982, s.14.

¹¹ Bkz. Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, (haz.Ömer L.barkan-Enver Meriçli), Ankara 1988, s.1-9. Bursa'da 1910 yılındaki mahalle sayısı 175 idi. Bkz. Mehmed Ziya, Bursa'da Konya'ya Seyahat, İstanbul 1328, s.117.

¹² Bkz. Halil İnalcık, "XV. Asır Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihinin Kaynakları", İktisat Fakültesi Mecmuası, c.XV, sy.1-4 1954, s.53. Ayrıca bkz. Kaplanoğlu, age, s.19.

¹³ Bkz. Abdülkadir Kadri, age, s.9.

1- Alacahırka: Bursa'nın en eski mahallelerinden biri olup Pınarbaşı ile Hisar arasında yer alır. Uludağ yamaçlarına sırtını dayayan mahalleye adını veren kişi, fetihten önce Buhara'dan Bursa'ya gelerek fethe katılan Alacahırka'dır¹⁴. Gerçek adı tesbit edilemeyen bu zatın, mahalleye adını veren mescidi ne zaman yaptırdığı da kesin olarak bilinmemektedir. Ancak mescidi etrafında oluşan mezarlığın zamanla Pınarbaşı Mezarlığı'na yaklaşacak kadar genişlediği anlaşılmaktadır. Bursa'nın tanınmış birçok simasının medfun bulunduğu bir kabristandır.

2- Deveciler: Hasan Tâib, "Mir'ât-ı Bursa" adlı eserinde bu bölge hakkındaki müşahedelerini aktarırken, Eski Gemlik yolunun bu mezarlığın ortasından geçtiğini, ayrıca mezarlığın etrafının bir metre yükseklikteki duvarla kuşatıldığını belirtir ve mezarlıkla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: "Şehrin en işlek bir cadde tarafında vâki' işbu mezarlık şehre gelenleri ve şehirden gidenleri 'âlem-i fânî ve bâkîden behre-dâr ile kuvve-i hissiyyeyi garîk-i hüzn ederek istikbâl veya teşyî' eder". Aynı zatın kitabında verdiği bilgiler son derece önemlidir; zira bu mezarlıktan günümüzde eser bile yoktur. Ancak o bölgede yapılan inşaat kazıları sırasında çok sayıda kemiğe rastlandığı bilinmektedir. Mezarlığın hayli geniş bir alan kapsadığını ifade ederek bölgeyi tarif eden Hasan Tâib, kabristanın biraz ilerisinde Gazi Hasan Paşa Camii'nin, bunun karşısında Fâik Bey Mederesesi'nin, kabristanın alt tarafında ise Gazi Timurtaş Paşa'ya ait cami, çeşme vb. hayrâtın bulunduğunu belirtir¹⁵.

Aynı zamanda Bursa'nın eski mahallelerinden biri olan Abdal Mehmed için de Deveciler kelimesinin kullanıldığı¹⁶, bu adın mahkeme sicillerinde Arapça biçimiyle Cemmâlân olarak da yer aldığı bilinmektedir¹⁷. XVI. yüzyılın kalabalık mahalleleri arasında yer alan Abdal Mehmed'in cami ve türbesinden Tatarlar'a kadar uzandığı anlaşılan Deveciler Mezarlığı, bu ismi muhtemelen, ticaret için Bursa'ya develeri ile gelen tüccarların toplandığı yer olmasından almaktaydı. Ravza-i Evliyâ adlı vefeyât-nâmenin müellifi Baldırzâde Sefîsî Mehmed Efendi gibi birçok Bursalı âlim ve edîbin medfun bulunduğu mezarlık¹⁸ üzerinde, günümüzde Demirtaşpaşa Endüstri Meslek Lisesi ile Bıçakçılar esnafının bir araya geldiği site ve çok sayıda ev yer almaktadır.

3- Emir Sultan: Bu da Bursa'nın en eski mezarlıklarından biridir. Kapladığı alan itibariyle şehrin en büyük iki mezarlığından biridir. Mezarlık bazı yollarla bölünmüş olsa da, hâlen tarihî servileri ve bünyesinde

¹⁴ Bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Bursa, 1302, s.214; Hasan Tâib Efendi, Mir'ât-ı Bursa, Bursa 1323, s.14; Kepecioğlu, age, I,123; Baykal, age, s.71; Kaplanoğlu, age, s.62.

¹⁵ Bkz. Hasan Tâib, age, s.27.

¹⁶ Bkz. Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I,5.

¹⁷ Bkz. Kaplanoğlu, age, s.52.

¹⁸ Bkz. Baldırzâde, age, vr.64b,76b,79b.

barındırdığı ünlü şahsiyetleriyle Bursa'nın gözbebeği durumundadır. Mahallenin kuruluş tarihi, buraya XV. yüzyılda Emir Sultan adına yapılan camiin geçmişiyle doğrudan alâkalıdır. Bursa halkının, cenazelerini buraya defnetmek için çırpınmalarının temelinde, tarih boyunca olağanüstü hürmet ve saygı gören Emir Sultan'ın türbesinin de aynı mezarlığın içinde yer alması yatıyor olmalıdır. Ortaya çıkan manzaraya bakıldığında, âdeta mezarlık sakinleri, Emir Sultan Türbesi'nin arkasındaki safları doldurmuş ve onun öncülüğünde bu dünyanın son bulmasını beklemekteler.

İstanbul'un Eyyüb Sultan'ı gibi, Bursa'nın da gönüller sultanı olan Emir Sultan'dan, müslümanların istimedat dileme anlayışları bu mezarlığa olan sempati ve arzuyu daha kuvvetli hale getirmektedir. Gerçekten de, kurulduğu andan itibaren halkın büyük bir teveccühünü kazanan ve yaklaşık bir asır sonrasında, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, şehrin en büyük mahallesi durumuna gelen Emir Sultan'da 500 hanenin yaşadığı¹⁹ -ki bu, yaklaşık 2.500 civarında bir nüfus demektir- tesbit edilmiştir. Bu durum, cenazelerin Emir Sultan Mezarlığı'na defnedilmesi konusunda halkın ilgisini tarih boyunca eksiltmediğini gösteren delillerden biri olmalıdır.

4- Garibler: Bursa'da bu adla anılan mezarlık Pınarbaşı üzerinde Alacahırka Mahallesi'ndedir. Aynı isimle şöhret olan mahallenin de bu bölgede olduğu tahmin edilebilir²⁰. Mezarlıkta, isminden hareketle daha çok gariplerin medfun olması mümkündür. Bunun dışında, kabristanda medfun olan eşhas ile ilgili bilgilerimiz maalesef yoktur.

5- Hindliler: Bugün mevcut olmayan, ancak uzun süre Pınarbaşı Mezarlığı'nın doğusunda olduğu anlaşılan ve daha çok Çin, Hind, Afgan, İran ve Türkistan gibi Orta ve Doğu Asya'dan gelen âlim ve tüccarların kaldığı tekke/misafirhane civarındaki mezarlığın adı olmalıdır²¹.

6- Hoca Hasan: Altıparmak, Sinan Paşa ve Ali Paşa mahalleleri arasında yer alan mahalleye adını veren mescid, 1575 yılında Pir oğlu Hoca Hasan tarafından yaptırılmıştır²². Ahmed Paşa-yı Fenârî Mahallesi'nin ve Hoca Hasan Camii'nin kuzeyinde yer alan²³ mezarlık, bu civardakilerin en eski ve en büyüğüdür. XVI. yüzyıla ait bir çok mezarın bulunduğu anlaşılan mezarlığın kuzeyinde ve Mer'a Mezarlığı olarak da bilinen bölümde, Bursa tarihi için önemli isimlerden biri olan Güldeste müellifi İsmail Belig'in medfun olduğu tesbit edilmektedir²⁴.

¹⁹ Bkz. Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I,1.

²⁰ Bkz. Köseoğlu, age, s.22; Kaplıanoğlu, age, s.137.

²¹ Bkz. Baykal, age, s.73; Kaplıanoğlu, age, s.161.

²² Bkz. Baykal, age, s.47.

²³ Bkz. Hasan Tâib, age, s.22.

²⁴ Bkz. Gazzizâde Abdüllatif, Hülâsattü'l-Vefeyât, BBEK, Orhan no: 1016, vr.18b; Ahmed Ziyâeddin Efendi, age, vr.188b; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmâni, İstanbul 1308, II,25; Kepecioğlu, age, I,258; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1338, II,102;.

7- **Kasabbaşı:** Kimliği hakkında net bilgiler bulamadığımız bu zatın, Bursa'da Reyhan Paşa Mahallesi'nde bir mektebi bulunan Kasabzâde Mehmed Çelebi olması muhtemeldir²⁵. Mezarlığın büyüklüğü konusunda herhangi bir bilgiye sahip değil isek de, Baldırzâde'nin vefeyâtnameinde bu isim geçtiği için zikre değer görüyoruz. Bu yerin, mektebin yakınında yer alan bir hazire olması da mümkün görünmektedir. Öte yandan Bursa mahalleleri arasında Kassab Hüseyin adında, günümüzdeki Demirtaş semtinde, kurucusunun ismiyle anılan bir de mescidin bulunduğu mahalle vardı²⁶. Mezarlık veya hazirenin bu mescidin etrafında bulunması da muhtemeldir.

8- **Kurdoğlu:** Eski Bursa mahallerinden biridir. Setbaşı semtinde bulunan Irgandı Köprüsü'nün başında yer alır. Selçuk Hatun Mahallesi yanında bulunan mahallede Kurdoğlu adıyla bir de köprü bulunmaktadır. Mahalledeki Kurdoğlu Mescidi, aynı adla şöhret olan İshak oğlu Mehmed tarafından 1486'da yaptırılmıştır²⁷. Birçok ünlü ismin medfun olduğu bilinen, ancak günümüzde eseri kalmayan Kurdoğlu kabristanı, mescid civarında olmalıdır. Ağazâde Nakşî adıyla ünlenen Mehmed Efendi'nin bu mezarlıkta medfun olduğunu Güldeste'den öğreniyoruz²⁸.

9- **Kuzgunluk:** Pınarbaşı'nın güneyinde dağ yamacında yer alan ve Hacı Hızır Mescidi Mahallesi olarak da bilinen Bursa'nın bu eski mahallesinde, Hıdırlık ismiyle ünlenen bir mescid bulunmaktadır. Adına, Murad Hudâvendigâr'ın kızı Nilüfer Hatun tarafından bu mescidin yapıldığı Hacı Hızır, Üftâde Hazretlerine el veren bir derviş olarak bilinmektedir. Mezarlık, mescid gibi Üçkuzular Tekkesi yanındadır²⁹.

10- **Pınarbaşı:** Bursa'nın en eski mezarlıklarındandır. Tarihi, Bursa'nın fethine, hatta muhtemelen daha gerilere gitmektedir. Hisar'ın güneyinde yer alan ve etrafında bir mahallenin oluştuğu Pınarbaşı'ya yer altından gelen bu suyun menbaı Soğukpınar denilen yer idi. Çok sayıda ünlü kişinin mezarının bulunduğu bu kabristanın ortalarında, Bursa'nın kuşatılması sırasında Türkler'e yardım eden ve asıl adı Philippos olan Bizanslı bir yöneticinin oğlu olan Hayreddin'e ait 844/1436 tarihli bir mezar taşına rastlanmaktadır. Daha sonraları Filboz/Filiboz adını alan bu ailenin Bursa'ya kazandırdığı birçok dinî yapı da bulunmaktadır.

²⁵ Bkz. BŞS A 45 319b, A 64 100a, A 67 88b, A 101 235b, B 58 55a,56b.

²⁶ Bkz. Kaplanoğlu, age, s.189.

²⁷ Bkz. Baykal, age, s.136; Kaplanoğlu, age, s.209. Ayrıca bkz. Köseoğlu, age, s.31,41.

²⁸ Bkz. Beliğ, ag²⁸ Bkz. Baykal, age, s.47.

²⁸ Bkz. Hasan Tâib, age, s.22.

²⁸ Bkz. Gazzizâde Abdülatîf, Hülâsatü'l-Vefeyât, BBEK, Orhan no: 1016, vr.18b; Ahmed Ziyâeddin Efendi, age, vr.188b; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1308, II,25; Kepecioğlu, age, I,258; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1338, II,102;.

²⁸ Bkz. BŞS A 45 319b, A 64 100a, A 67 88b, A 101 235b, B 58 55a,56b.

²⁸ Bkz. Kaplanoğlu, age, s.189.

²⁸ Bkz. Baykal, age, s.136; Kaplanoğlu, age, s.209. Ayrıca bkz. Köseoğlu, age, s.31,41. e, s.534.

²⁹ Bkz. Köseoğlu, age, s.26; Baykal, age, s.74; Kaplanoğlu, age, s.160,211.

Pınarbaşı Mezarlığı'nın doğu kısmında, İstanbul'un semtlerinden birine adını veren Koca Mustafa Paşa (öl. 1513) ile oğlu Mehmed'in (öl. 1533) de mezarları yer almaktadır. Mezarlığın kuzey giriş kapısına yakın bir yerde ve yol boyu üzerinde XVII. yüzyılın ünlü tabibi Bursalı Ömer Şifâî'nin de bir mezarı vardır. Vefeyatnâmeler bu mezarlıkta birçok ünlünün medfun olduğunu haber verirler³⁰.

Pınarbaşı Mezarlığı, daha önceki dönemlerde yekpare bir görüntü arzederken, yol açma çalışmaları nedeniyle mezarlık, günümüzde güneyden kuzeye bir yolla ikiye bölünmüş durumdadır.

11- Şhreküstü: Bursa'nın Hisar dışındaki ilk mahallesi olan Şhreküstü, Kepecioğlu'na göre, Bursa fethedilmeden önce kaleden ayrı olarak kurulması nedeniyle "şhre küstü" anlamında kullanılmak amacıyla verilmiştir³¹. Mahalleye adını veren mescid, II. Murad döneminde Bedreddin Mahmud (Pars) tarafından yaptırılmıştır³². Çok sayıda mescid, han, medrese vs. yapılarla zenginleştirilen bu mahallenin hanlarında, şhre gelen yabancıların büyük bir bölümünün kaldığı mahkeme sicillerinden öğreniyoruz.

Şhreküstü Camii'nin kible istikametinde, camiin bâni Pars Bey'in türbesinin yanında, son zamanlara kadar geldiğine şahit olduğumuz birçok kabir de mevcuttu. Mezarlıkta, daha çok camii yaptıran zatin ailesine mensup kişilerin medfun olduğu sanılmaktadır³³. Bu kabristanda bulunan kişilerle ilgili günümüzde bazı mezar taşı parçalarına rastlanmaktadır.

12- Vezîrî: Tahtakale civarındaki bu eski Bursa mahallesinde Hasan Tâib'in ifadesiyle "cesîm bir kabristân" bulunmaktaydı. Mahalle eski olmasına karşın, mevcut olan mezar taşlarının tarihi, çoğunlukla XVI. yüzyıl ve sonrasına ait görünmektedir³⁴.

13- Yeniyer: Namazgâh Mahallesi'nde bulunan ve Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey tarafından yaptırılan ve yine Namazgâh ismiyle şöhret bulan camiin sağ tarafında bulunmaktaydı³⁵. Yeniyer adıyla maruf ve vefeyatnâmelerde adı geçen bu mezarlıkta, tanınmış birçok Bursalı medfundu³⁶. Günümüzde bu mezarlıktan maalesef herhangi bir iz kalmamıştır.

14- Yıldırım: Davud Dede, Hoca Seyfeddin ve Sinan Dede mahalleleri arasında bulunan Yıldırım Mahallesi, adını içinde barındırdığı külliyyeden almıştır. XVI. yüzyılda, Emir Sultan'dan sonra ikinci büyük

³⁰ Meselâ Bkz. Balduzâde, Ravza-i Evliya, BBYEK, Orhan no:1018/1, vr.23b,29a,31a,77b,78b.

³¹ Bkz. Kepecioğlu, age, IV,54.

³² Bkz. Hasan Tâib, age, s.26; Köseoğlu, age, s.60; Baykal, age, s.92.

³³ Bkz. Kepecioğlu, age, III,449.

³⁴ Bkz. Hasan Tâib, age, s.18; Baykal, age, s.83.

³⁵ Bkz. Hasan Tâib, age, s.41; Baykal, age, s.133.

³⁶ Bkz. Balduzâde, age, vr.55b.

mahalle durumundadır³⁷. Yıldırım Camii'nin doğusunda, bu bölgede yaşayan muhacir Gürcüler'e ait bir kabristanın bir asırdan fazla bir süre hizmet verdiği anlaşılmaktadır³⁸.

15- Yoğurtlu Baba: Çekirge'ye giden caddenin solunda, Dağınık Serviler denilen yer Yoğurtlu Baba Mezarlığı'dır. Bursa'nın ünlü simalarından Mevlid yazarı Süleyman Çelebi'nin gömülü bulunduğu ve adına türbe yapılan mahal mezarlığa aittir³⁹. Bunun dışında İlahîzâde gibi âlim ve edîblerin mezarları da vardı⁴⁰.

16- Zeyniler: Emir Sultan Camii'nin doğusunda yer alan ve tarihi XV. yüzyıla kadar giden Zeyniler Mahallesi, cami, tekke, imaret ve mektep yapılarak mamur hale getirilmiş ve Emir Sultan Camii ile Türbesi'ne çok yakın bir mesafede bulunması sebebiyle ilgi odağı olmuştur. Değişik adlarla anılan mahalle, daha çok adını, Zeyniye Tarikatı'nın kurucusu Zeynüddin Hâfî'den almış ve bu adla ünlenmiştir⁴¹.

Zeyniye tarîkını şeyhinden alan Abdülatîf-i Kudî Türbesi'nin hemen yanbaşında yer alan ve çoğunlukla Zeynîzâdeler'in medfun bulunduğu⁴² bu mezarlıkta, ayrıca Molla Husrev, Molla Hayâlî, Fenârîzâde Memiş Hasan Çelebi, Hızır Bey vs. gibi 400 kadar ünlü kişi gömülü idi⁴³. Bir hayli tahrib olan cami ve türbe ile birlikte, mezarlık da 1957'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından düzenli bir hale getirilmiştir⁴⁴.

17- Zindankapı: Bursa Hisarı'nın beş kapısından güneye açılanı, Bâb-ı Sıca ve Bâb-ı Zindan olarak da anılırdı. Surların en sağlam bölümlerinin bulunduğu bu yer civarında, zindan olarak kullanılan bir kısım bulunduğu için bu adı aldığı belirtilmektedir. Mahalle mescidi Defterdar Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu mahallenin bulunduğu alana, orada akmakta olan Cilimboz deresinden mülhem olmak üzere, Filboz da denilmektedir⁴⁵. Pınarbaşı'ndan Alacahırka'ya giden yol üzerinde sol tarafta bulunan mezarlığa Bursa vefeyâtlarında rastlanmaktadır.

³⁷ Bkz. Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I,3.

³⁸ Bkz. Hasan Tâib, age, s.47.

³⁹ Bkz. Abdülkadir Kadri, Bursa Rehberi, Bursa 1329, s.13; Ayverdi, age, II,135; Baykal, age, s.32.

⁴⁰ Bkz. Balduzâde, age, vr.16b,58a. Ayrıca bkz. Kepcioğlu, age, IV,449.

⁴¹ Bkz. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I, Bursa 1990, s.88-94; Ayrıca bkz. Baykal, age, s.152; Kaplanoğlu, age, s.288.

⁴² Bkz. Hasan Tâib, age, s.46.

⁴³ Bkz. Ahmed Ziyâeddin Efendi, Gülzâr-ı Sulhâ ve Vefeyât-ı Urefâ, BBEK, Orhan no:1018/2, vr.93a vd.; Ayrıca bkz. Balduzâde, age, 21b,22a,23b,29a,30b,31b,45b,

⁴⁴ Bkz. Ekrem H. Ayverdi, Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, İstanbul 1972, II,351.

⁴⁵ Bkz. Baykal, age, s.65-66; Kaplanoğlu, age, s.288-289.

SONUÇ

Bursa'da tesbit ettiğimiz 17 tarihî mezarlığın, sabit bir rakam olarak algılanmaması gerektiğini, bu sayının düşmesi ya da yükselmesinin de mümkün olduğunu öncelikle belirtmeliyiz. Mezarlıkların yanısıra, 150'yi aşan hazirelerin çokluğunu, Bursa'da yaşadığı bilinen çok sayıda âlim, şâir ve tüccara ilâveten tasavvufî bir merkez oluşuyla izah etmek mümkündür. Aynı hususun diğer Anadolu kentleri için de geçerli olduğunda şüphe yoktur. Herhangi bir cami, mescid, medrese, mekteb, tekke, zaviye gibi yapıların hemen yanbaşında yer alan hazireler, daha geniş çaplı araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu arada mezarlık kültürümüz veya bir başka deyişle mezarlıkların ortaya çıkışı, o şehrin tarih boyunca gelişmesi ile büyük paralellikler arzettiği ortadadır. Tarihî bakımdan Osmanlılar'ın ilk adımını oluşturan Bursa merkezindeki mezarlıklarla ilgili deneme niteliğindeki bu çalışma, daha sonra aynı konuda yapılacaklar için de bir mukaddime özelliği taşıdığına inanıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülkadir Kadri, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa 1327.
- Abdülkadir Kadri, *Bursa Rehberi*, Bursa 1329.
- Ahmed Ziyâeddin Efendi, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*, BBYEK, Orhan no:1018/2.
- Arseven, C. Esat, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul ts.
- Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (nşr. Âfî Bey), İstanbul 1332.
- Ayverdi, Ekrem H., *Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c.II, İstanbul 1972.
- Baldırzâde, *Ravza-i Evliya*, BBYEK, Orhan no:1018/1.
- Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul 1982.
- Beliğ, İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Bursa, 1302.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.II, İstanbul 1338.
- Dağlıoğlu, H.Turhan, "Mezarlarımız ve Mezar Taşlarımız", *Tarihten Sesler*, I/2 (Şubat 1943).
- Galanti, Avram, "Bursa'nın Fethi ve Museviler", *Yeni Mecmua*, 1924.
- Gazzîzâde Abdüllatif, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, BBYEK, Orhan no:1016.
- Hasan Tâib Efendi, *Mir'ât-ı Bursa*, Bursa 1323.

- Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, (haz.Ömer L.barkan-Enver Meriçli), Ankara 1988.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I.Defter (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970.
- İlyas Bey, “Türk Hakimiyetinde Museviler”, *Dergâh Mecmuası*, c.II, İstanbul 1338.
- İnalçık, Halil, “XV. Asır Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihinin Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.XV, sy.1-4, 1954.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa 1996.
- Kara, Mustafa, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa 1990.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, BBYEK, Genel no:4519-4522, c.I-IV.
- Köseoğlu, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri (XV.-XVI. Yüzyullarda)*, Bursa 1946.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c.II, İstanbul 1308.
- Mehmed Ziya, *Bursa’da Konya’ya Seyahat*, İstanbul 1328.
- Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)*, (haz.F.R.Unat M.A.Köymen), c.I, Ankara 1987.